

Fugl i matauk og pengeøkonomi

Varanger samiske museum har i samarbeid med Bioforsk Svanhovd utarbeidet informasjon om fugler i samisk tradisjon i Varanger.

Faktaark for prosjektet «Fugleturisme i Midt- og Øst-Finnmark», et prosjekt i «Naturarven som verdiskaper (M)»

Etter krigen hadde folk dårlig økonomi, og det var lite penger i omløp. Barneflokkene var store, og det var vanlig med storfamilier der både besteforeldre og onkler og tanter bodde sammen med barnefamilien. Man måtte skaffe seg mat på annet vis enn hos kjøpmannen. De fleste hadde bare 2-3 kalver og under 10 lam, så kjøtt var mangelvare. Fuglekjøtt var derfor et kjærkomment tillegg til kosten året rundt, og alt av fugl havnet i gryta. Dette gjelder også bakover i tid, antakelig så lenge det har bodd folk i Varanger.

Snetitting – **snøspurv** (*állap/állat*) kom tidlig på våren i tusentall – for ikke å si i milliontall – og ble fanget både med snare og felle. Det var ofte ungenes jobb å fange snetitting. Snaren ble laget av hestehår som ble tvunnet og snurret til løkker, som igjen ble festet i et tau med et lodd – gjerne en stein – i hver ende. Så la man tauet med renneløkker og lodd på bakken og strødde brødsmuler eller lignende som lokkemat. Når snetittingen kom for å spise, satte den hodet fast i løkka, og når den prøvde å lette snørte renneløkka seg sammen og tittingen ble fanget. Man kunne også fange snetitting med felle som bestod av ei fjøl som ble reist opp med en pinne festet til et tau, og brødsmuler under. Så gjaldt det å trekke i snora når snetittingen kom for å spise, slik at fjøla klappet ned og drepte fuglen. Snetittingen ble stort sett brukt til kjøttsuppe. Den var velsmakende, og 3-4 stykker var nok til en voksen mann.

Garngått fugl ble også spist; det vil si fugler som var gått fast i fiskegarn. Man skjøt også fugler, men skudd var dyrt, så man sparte skudd til anledninger der man var sikker på å traffe. Det ble også bygd skyteskjul – *čillá* – i fjæra. For eksempel var stelleranda (*sáivahávda*) en grei fugl å skyte med hagl, ettersom den svømmer i flokk og hagl var billig. For å skyte stellerand måtte man finne et brukbart sted med grunt vann ettersom stelleranda dykker i flokk når den blir skremt. På grunt vann var det vanskelig for endene å dykke, og man kunne derfor treffe flere fugler samtidig med ett skudd.

Ærfuglen (*hávda*) og andre andefugler ble gjerne jaktet på i frostrøyk. Da var det lett å komme nær fuglen, slik at man ikke sløste bort dyrebare skudd. Eksempelvis ble gjess tatt på fjellet. I prinsippet var det slik at den fuglen man klarte å skyte på enkelt vis, som stellerand og sjøorre (*skearra*), den hadde man råd til å bruke skudd på. Det fortelles at grågås (*mearračuonji/stuorračuonjes*) var en populær fugl å jakte på når den kom om våren på grunn av at den er stor og kjøttfull.

© Terje Kolaas

Snetitting (állat/hállap) er en vanlig art langs Finnmarkskysten, både som hekkefugl og rastende art på trekket. Det var de store flokkene som kom om våren som var det viktige grunnlaget for fangsten.

Rypa (*giron/girun*) ble jaktet på i stor stil, men varangersamene spiste ikke rype sjøl. Den ble solgt kommersielt for å skaffe penger. Det var den lokale kjøpmannen eller omreisende som kjøpte opp rypene. Lokalbefolkningen jaktet rype vinterstid med snare, det var mest lønnsomt. Tilreisende fintfolk og jegere - stort sett nordmenn, jaktet med hagle og brukte lokale "bærere" til å bære alle rypene som ble skutt.

Eggsanking drev man også på med, særlig sommerstid da fisket ofte var dårlig. Man spiste egg fra de fleste fugler: måse, ærfugl, tjeld (*cagán/cáhkkán*), laksand (*gussagoalsi/stuorragoalse*) og siland (*vuoktagoalsi/vuovtagoalse*) med flere. Fuglekjøtt var særlig viktig vinterstid, da det kunne være dårlig fiske i perioder, mens sommeren ble brukt til fiske og eggsanking. Fra gammelt av finnes det flere sagn som forteller om øyflytting: En noaide i Varanger ville flytte Áinnáidsullot – Henøyene utenfor Fiskerhalvøya på Kola – til Varanger på grunn av de rike forekomstene av fugleegg, dun og kvann. Se faktaark om fugl i eventyr og sagn.

Dunsanking er en gammel tradisjon, og det samiske stedsnavnet Unjárga – Nesseby, forteller antakelig at man før i tiden sanket dun på neset, eller en gang i fortiden, på holmene utenfor. Neset som stikker ut i fjorden bak kirka er forholdsvis nytt land. Det er sannsynlig at for bare 200 år siden stod sjøen såpass mye

Rypa (giron/girun) var en viktig jaktart, men varangersamene spiste ikke rype selv. På bildet vises en lirype.

høyere enn i dag, slik at dagens nes utgjorde tre holmer som var fine hekkeplasser for ærfugl. Det første leddet i navnet, u-, kommer av *uvjá*, som betyr dun på samisk. Njárga betyr nes. På finsk har man tenkt at navnet betyr *ny/nytt* (nytt land), og kalt stedet for Uuniemi, hvilket betyr "ny-nes".

Blant samene i Varanger varte denne formen for hushold fram til 1950-tallet. Gjenreisninga etter krigen skapte større velstand, og sammen med oppsvinget i fiskeindustrien ble behovet for fugl i husholdningsøkonomien borte. I dag jakter og fanger man ikke lenger fugl av nødvendighet, men av gammel vane eller som rekreasjon.

Stelleranda (sáivahávda) er en vanlig vinterart langs kysten av Øst-Finnmark som også tidligere ble jaktet på.

Egg av de fleste artene som finnes i fuglefjellene, samt fra ærfugl og gås, ble sanket til mat for salg eller til eget bruk. Dette skjer fortsatt i Finnmark, men er nå avgrenset til egg av stormåse (gråmåke og svartbak). Hvem som får plukke er strengt regulert. På bildet vises «kongemåse-egg». Eggene har et sjeldent rødskjær, noe som viser at de er lagt av «kongemåsen». Tidligere trodde man at «kongemåsen» var en egen art, siden eggene skilte seg så mye fra andre måsegg. Nå vet man at dette egentlig dreier seg om en sjelden pigmentvariasjon som kan forekomme. Disse eggene er plukket av Karl Johan Olsen på Helløya i Kongsfjorden.

Med ett unntak, ble tidligere egg av alle sjøfugler som var tilgjengelige brukt til mat. Bildet viser egg av ærfugl som ble ansett for å være veldig velsmakende. I tillegg har ærfuglreiret en bunn av den fineste dun som ble plukket og rensset for salg. I Norge er det bare noen få som gjør dette i dag, blant annet fangstfolk på Svalbard. Det var noen egg man ikke plukket, nemlig skarveegg. Disse eggene får ikke fast hvite ved koking. Eggene ble regnet som udelikate, og fikk være derfor være i fred.

Kilder:

Lokal informasjon/intervjuer om snetitting i basisutstillinga "Sjøsamene", Varanger Samiske Museum.

Lars Olsen, artikkelen "Om mat og mattradisjoner" i Varanger Årbok 2011 (red. Martha Birkeland).

Øystein Nilsen, Áppošborre/Abelsborg. Intervju. Andre informanter, intervjuet av Øystein Nilsen på 1990-tallet.